

VÅLD PÅ VÅLDSAMMA TEXTER

TOMMY WASSERMAN

Ansgar høyskole

wasserman@ansgarskolen.no

ABSTRACT ♣ Detta kapitel behandlar ett antal ställen i Gamla testamentet och Septuaginta som redaktörer, skrivare, översättare och tolkare genom historien har uppfattat som svåra och stötande, vilket återspeglas i olika försök att mildra texten och dess tolkningar. De ställen som diskuteras, Dom 11:39–40, 2 Sam 6:7 och Jes 53:4, 10, relaterar alla till gudomligt eller mänskligt våld. Resultatet av analysen diskuteras i förhållande till det klassiska textkritiska kriteriet *lectio difficilior potior* ("föredra den svårare läsarten") och ett möjligt underkriterium, *lectio vehementior potior* ("föredra den mer våldsamma texten"). Ur hermeneutisk synvinkel är det givande att reflektera över de tolkningsstrategier som kommer till uttryck hos antika skrivare och översättare som gjorde motstånd mot våldsamma bibliska texter. Kan deras tolkningar eller omtolkningar peka på nya sätt att hantera teologiska och etiska dilemman? Var de överkänsliga på vissa sätt? Vi som moderna läsare bör vara medvetna om att de säkert har uppfattat svårigheter som vi inte ser idag. För att förstå textens utveckling över tid i textvarianter och översättning behöver vi alltså försöka förstå hur antika läsare kan ha uppfattat svårigheter i sin tid. ♣

TEXTER SOM TYSTATS

År 1865 skrev Lina Sandell den välkända psalmen *Blott en dag* (Sv Ps 249). Den ursprungliga versionen hade en stavelse mindre i varje rad, och en av textraderna löd "Han, som har mer än modershjärta". När Oscar Ahnfelt tolv år senare tonsatte psalmen för utgivning i *Andeliga sånger*

löd textraden i stället ”Han, som bär för mig en faders hjärta”. Lina Sandell använde många modersbilder i sina dikter och sånger och just formuleringen ”mer än modershjärta” återkommer vid fem tillfällen, men de flesta av dessa och liknande fraser ändrades i samband med utgivning i psalm- och sångböcker. Den troliga anledningen är att de helt enkelt väckte anstöt i samtiden och därmed ändrades av redaktörer.¹ Jag tror dock att Lina Sandells ursprungliga formuleringar hade och har potential att berika inte bara kyrkans gudstjänstliv utan också dess teologi. Samtidigt kan vår reflektion över hur och varför texter som dessa förändras över tid lära oss något viktigt om kyrkans historia och teologi i en given historisk kontext.

Syftet med den här artikeln är att diskutera några bibeltexter som väckt anstöt hos antika läsare av annat skäl än Sandells modersbilder, nämligen för att de på olika sätt förknippar Gud med våld. Som vi ska se kommer svårigheterna med de ursprungliga formuleringarna till uttryck i textvarianter och översättningar som tonar ned eller undviker våldet. I en debattartikel i tidningen *Dagen* skisserar Greger Andersson på en rad olika förhållningssätt till bibeltexterna i all sin mångfald. Han landar själv i

att se Bibeln som en samling av röster som står i en pågående dialog med varandra om vem Gud är, hur Gud agerar i världen, hur man ska tjäna denna Gud och vad det innebär att vara människa och en del av Guds folk.²

¹ Per Harling, *Ett ögonblick i sänder: Lina Sandell och hennes sånger* (Örebro: Libris, 2003), 108–112. Harling påpekar att i några fall gjordes ändringarna av Sandell, själv men oftast gjordes de av andra (112). Vi kan dock ha anledning att misstänka att även Sandells egna ändringar kan vara resultatet av påtryckning. Catharina Nyström Höög, ”Det förbjudna modershjärtat: Ett fall av ’rebellious speech’ i det svenska 1800-talet”, i *Språk och kön i nutida och historiskt perspektiv: Studier presenterade vid Den sjätte nordiska konferensen om språk och kön, Uppsala 6–7 oktober 2006*, redigerad av Britt-Louise Gunnarsson och Sonja Entzenberg (Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, 2007), 154–163, ser Lina Sandells modersbild som ”rebelliskt tal” – ett språkbruk som avviker från det rådande och riktar uppmärksamheten mot det som tas för givet, i detta fall att Gud omtalas som fader. Hon menar vidare att just modersmotivet var ett signum för Sandell. Jag vill tacka Greger Andersson som uppmärksammat mig på Nyström Höögs textkritiska arbete med Lina Sandells psalmer.

² Greger Andersson, ”När gudsbilden i Bibeln krockar med hur man predikar om Gud blir det problem”, *Dagen*, 13 januari 2023, online: <https://www.dagen.se/debatt/nar-gudsbilden-i-bibeln-krockar-med-hur-man-predikar-om-gud-blir-det-problem/3351110>.

Andersson hävdar att vissa röster i denna pågående dialog tystnar efter hand, medan andra får bärighet.

Min artikel vill bredda Anderssons perspektiv genom att visa hur dialogen inte bara omfattar olika författare eller personer som kommer till tals i olika bibelböcker eller större delar av Bibeln. Som vi ska se märks den pågående dialogen också i avskrifter och tidiga översättningar, vilket medfört att nya textvarianter har uppstått och fått bärighet, medan andra har tystnat, eller till och med tystats. Den bibelvetenskapliga metod som kallas textkritik kan hjälpa oss att bättre urskilja dialogen över tid och höra både svaga och starka röster.

BIBELNS TEXTHISTORIA

Liksom de flesta antika verk har Gamla testamentets böcker överförts via handskrifter där relationen ofta är komplex mellan författares verk och senare ingrepp i texten av redaktörer, översättare och skrivare genom århundraden.³ Detsamma gäller översättningar av Gamla testamentet, såsom Septuaginta (LXX), Vulgata och andra versioner som har sina egna respektive texttraditioner. Den dominerande metoden inom textkritiken tillämpar en kombination av extern och intern bevisning för att rekonstruera textens historia.⁴ Extern bevisning syftar på fysiska textvittnen, primärt handskrifter, som värderas olika beroende på datering och framför allt deras relation till andra textvittnen, medan intern bevisning syftar

³ När det gäller Gamla testamentet är det mer komplicerat att dra en skarp gräns mellan kompositionshistoria och textöverföring, och därmed mellan litterärkritikens respektive textkritikens domäner. Se David Dage, "Exodusberättelsen i Psalm 114: Om utmaningarna som paratextuell varians innebär för en evangelikal bibelläsning", i *Bibeln och brokiga berättelser: En festskrift till Greger Andersson*, redigerad av Carl-Magnus Carlstein, David Dage och Moa Marken (HYBRID Supplement, 3; Örebro: ALT, 2025), 49–73, som diskuterar denna komplexitet i förhållande till TR Ps 114. För en problematisering av begreppet författare i förhållande till Gamla testamentet, se David Dage, "Gudar och människor bland texter och paratexter: Om varför Gamla testamentet inte har några författare", *STK* 97 (2021), 133–154.

⁴ För en översikt, se Tommy Wasserman, "En introduktion till nytestamentlig textkritik", *SEA* 85 (2020), 92–124.

dels på överväganden om vad författare troligen skrev, dels på överväganden om hur redaktörer och skrivare därefter kan ha förändrat texten.⁵

Det klassiska målet inom textkritiken var länge att rekonstruera en "originaltext", men i och med ett nyvaknat intresse för materiella kulturer,⁶ antika medier,⁷ ny filologi⁸ och digital humaniora, har många forskare distanserat sig från det traditionella målet att rekonstruera en hypotetisk abstrakt "originaltext" och i stället fokuserat intresset på handskrifterna i sin egen rätt, dess texter såväl som "paratexter".⁹ Sekundära textvarianter blir då inte sekundära i den mening att de kan elimineras som ett steg på vägen, utan i stället erbjuder de värdefulla inblickar i textens tolkningshistoria. Denna breddning av textkritiken är välkommen samtidigt som det är onödigt att spela ut det ena målet mot det andra – faktum är att olika aspekter kan befrukta varandra. För att förstå en texts förändring och reception måste man samtidigt kartlägga dess historia, ursprung och fysiska medium över tid.

KRITERIER FÖR INRE OCH YTTRE KRITIK

Värderingen av olika textvarianter i specifika texter baseras på vissa mer eller mindre etablerade kriterier som relaterar till respektive typ av bevis; kriterier som går tillbaka till antiken men som formulerades mer systematiskt i modern tid.¹⁰ Gerhard von Mastrich publicerade 1711 den första

⁵ Se Emanuel Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible* (Minneapolis: Fortress, 1992), 298–302 (externa kriterier), 302–311 (interna kriterier).

⁶ Materiella kulturer betecknar studiet av fysiska föremål, byggnader, verktyg och konstverk för att förstå människors levnadssätt, värderingar och samhällen genom historien.

⁷ Antika medier syftar på kommunikationsformer och informationsbärare i forntida samhällen såsom lertavlor, handskrifter, inskriptioner och muntlig tradition.

⁸ Ny filologi betecknar här ett synsätt som betonar varje handskrifts unika karaktär och avvikelser där fokus ligger på textens materiella och historiska kontext.

⁹ Denna utveckling har också gynnats av digitaliseringen av handskrifter som formligen exploderat de senaste årtiondena.

¹⁰ Lärda personer som Zenodotos, Aristofanes från Byzantion och Aristarchos från Samothrake redigerade och kommenterade klassiska grekiska verk – framför allt av Homeros – som samlats i biblioteket i Alexandria från och med 300-talet f.Kr. De började jämföra olika handskrifter och

formella listan på kriterier, "canonum criticorum" i sin utgåva av NT.¹¹ Mastricht's kriterium Canon XXIV innebar att för det mesta kan en variant elimineras om dess ursprung i en annan variant kan påvisas. Detta kriterium är fortfarande fundamentalt för att utvärdera textvarianter i allmänhet och kan därför benämnas som en princip. Alla andra kriterier, yttre eller inre, som appliceras i en genealogi av läsarter, är underordnade denna princip.

År 1871 publicerade Julius Wellhausen sin textkritiska monografi, *Der Text der Bücher Samuelis, Untersucht*, som kom att lägga grunden för modern textkritik på Gamla testamentet.¹² Wellhausen betonade att kritikern inte bara bör försöka lösa enstaka problem med texten, ungefär som när en doktor ställer diagnos alltför snabbt, utan måste utvärdera texten i sin helhet:

Jag anser att Gamla testamentets textkritik görs alltför sporadiskt idag. Man nöjer sig med individuella emendationer utan att försöka göra en koherent utvärdering av de överförda texternas natur – man startar behandlingen omedelbart i stället för att först skaffa sig ett helhetsintryck av patienten.¹³

Wellhausens betoning på hela texten antyder sambandet mellan yttre och inre kritik – en handskrifts relativa värde bygger på en helhetsbedömning av alla dess textvarianter. Hort myntade i samma anda principen "känne-

försökte fastställa den mest sannolika ursprungliga versionen med hjälp av yttre och inre kriterier. Deras arbete betraktas ofta som den första systematiska textkritiken i västvärlden. För en detaljerad studie av Aristarchos textkritiska metod, se Francesca Schironi, *The Best of the Grammarians: Aristarchus of Samothrace on the Iliad* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2018).

¹¹ Gerhard von Mastricht, *H KAINH ΔΙΑΘΗΚΗ – Novum Testamentum Graece* (Amsterdam: H. Wetstein, 1711), 11–16, 48–68. För fördjupad diskussion av kriterier i förhållande till Gamla testamentet och LXX, se Emanuel Tov, "Criteria for Evaluating Textual Readings: The Limitations of Textual Rules", *HTR* 75 (1982), 429–448, samt Ronald S. Hendel, "The Epistemology of Textual Criticism", i *Reading the Bible in Ancient Traditions and Modern Editions: Studies in Memory of Peter W. Flint*, redigerad av Andrew B. Perrin, Kyung S. Baek och Daniel K. Falk (Atlanta: SBL, 2017), 245–267.

¹² Julius Wellhausen, *Der Text der Bücher Samuelis, Untersucht* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1871).

¹³ Wellhausen, *Der Text*, iii (min översättning).

dom om dokumenten bör föregå bedömningar av läsarter”.¹⁴ Ur detta följer att kritikern rent metodiskt börjar med de textproblem som är enklast att avgöra för att se hur en viss handskrift står sig och försiktigt avancerar mot svårare textproblem. De handskrifter som oftare visar sig ha en mer ursprunglig text måste väga relativt tyngre (yttre kritik) då svårare textproblemen behandlas.

LECTIO DIFFICILIOR POTIOR

Förutom den fundamentala principen att föredra den textvariant som bäst förklarar uppkomsten av de andra formulerade Erasmus redan 1516 ett av de mest kända och användbara kriterierna inom textkritiken, *lectio difficilior potior* ("den svårare läsarten är starkare [mer sannolikt ursprunglig]"), om än med andra ord.¹⁵

I praktiken hade kriteriet tillämpats sedan antiken vilket exemplifieras väl i Augustinus diskussion av Matt 27:9.¹⁶ Evangelisten verkar felaktigt tillskriva "profeten Jeremia" det citat som följer om de trettio silvermynten som gavs i betalning för Krukmakaråkern, vilken snarare alluderar till Sak 11:12–13. Augustinus förklarar att alla handskrifter inte nämner "Jeremia" utan några endast "profeten". Augustinus är dock inte nöjd med denna enkla förklaring eftersom Jeremia nämns i både de äldsta och de flesta handskrifterna. Han finner heller inget gott skäl till att Jeremia

¹⁴ B. F. Westcott och F. J. A. Hort, red., *The New Testament in the Original Greek* (2 vol.; London: Macmillan, 1881–1882), 2: 31, min översättning.

¹⁵ Eldon J. Epp, "Traditional 'Canons' of New Testament Textual Criticism: Their Value, Validity, and Viability—or Lack Thereof", i *The Textual History of the Greek New Testament: Changing Views in Contemporary Research*, redigerad av Klaus Wachtel och Michael W. Holmes (Atlanta: SBL, 2011), 79–128 (105), tillskriver J. A. Bengel (1725) kriteriet. Emanuel Tov, *Textual Criticism*, 302, n. 28, som också spårar kriteriet till Bengel, påpekar att det är oklart när det introducerades inom forskning på Gamla testamentet.

¹⁶ Bruce M. Metzger och Bart D. Ehrman, *The Text of the New Testament: Its Transmission, Corruption, and Restoration* (4:e uppl.; New York: Oxford University Press, 2005), 202; Amy Donaldson, "Explicit References to New Testament Variant Readings Among Greek and Latin Church Fathers" (Doktorsavhandling: University of Notre Dame, 2009), 177–178.

skulle ha lagts till den kortare läsarten och på det sättet orsakat denna svårighet, utan finner det mest troligt att namnet avlägsnats av någon skrivare.

Sebastian Timpanaro refererar till denna process, när skrivare (eller muntliga tradenter) förändrar texten för att göra den mindre komplicerad, som "banalisering", vilket även kan påverka ordens former så att arkaiska och ovanliga uttryck byts ut mot sådana som är mer bekanta för skrivaren eller tradenten.¹⁷ Textkritiker som har att ta ställning till två eller flera varianter föredrar alltså oftast den svårare läsarten. I praktiken har dock detta och andra kriterier sina speciella svårigheter och undantag.¹⁸

För det första gäller det att identifiera vad som skulle uppfattas som en svårighet för skrivare vid en viss tidpunkt i textens historia; som Hort påminner om: "We have to do with readings only as they are likely to have appeared to transcribers, not as they appear to us."¹⁹ För att anknyta till vårt exempel i inledningen finner jag det inte troligt att man idag skulle ändra på modersbilderna i Lina Sandells psalmer, eftersom de inte är lika kontroversiella som i mitten av 1800-talet. För det andra kan det vara svårt att avgöra skillnaden mellan en svår läsart och en som är resultatet av ett rent skrivfel.²⁰ Kriteriet går inte att tillämpa i fall där mer specifika faktorer kopplade till kopiering bättre förklarar uppkomsten av den svåra läsarten. Till sist är det inte heller ovanligt att åtminstone två alternativa läsarter gör anspråk på att vara *lectio difficilior*.²¹

¹⁷ Sebastian Timpanaro, *The Freudian Slip: Psychoanalysis and Textual Criticism* (London: NLB, 1976), 30.

¹⁸ Ett annat välkänt kriterium, "föredra den kortare läsarten", eller *lectio brevior potior*, har visat sig ha så många undantag att det är otillämpbart utan vidare kvalifikationer. Se Epp, "Traditional "Canons", 106–116.

¹⁹ Westcott och Hort, *New Testament*, 1:27.

²⁰ Tov, *Textual Criticism*, 303, gör samma poäng: "by definition, often a scribal error creates a *lectio difficilior*"; jfr Edward Hobbs, "An Introduction to Methods of Textual Criticism", i *The Critical Study of Sacred Text*, redigerad av W. Doniger O'Flaherty (Berkeley: Berkeley Religious Studies Series, 1979), 1–27 (19): "If you follow the harder readings [consistently], you will end up with an unintelligible text."

²¹ See Tov, *Textual Criticism*, 303–304, och J. M. Ross, "The 'Harder Reading' in Textual Criticism", *BT* 33 (1982), 138–139.

I slutändan måste varje textställe där det finns varianter analyseras utifrån sin specifika kontext, för att se vilket eller vilka kriterier som är tillämpbara och hur stor vikt som ska fästas vid dem – inte sällan kommer kriterier peka i olika riktning så att beslut måste fattas utifrån en noggrann avvägning. I sin klassiska uppsats ”The Application of Thought to Textual Criticism” konstaterar Alfred E. Housman passande: ”varje problem som möter textkritikern bör betraktas som potentiellt unikt”.²² Detta sunda perspektiv på textkritik exkluderar varje försök att mekaniskt applicera ett visst kriterium för att lösa ett textproblem.²³

LECTIO VEHEMENTIOR POTIOR

Det finns många orsaker till varför textvarianter kunde uppfattas som svåra av redaktörer, skrivare och översättare. Förutom fonologi, vokabulär, ortografi, syntax och stil finns det, särskilt när det gäller ideologiskt laddade texter, speciella svårigheter kopplade till ideologi, religion och etik. Johann Jakob Wettstein formulerade således följande kriterium: ”Av två varianter ska inte den till synes mer ortodoxa direkt föredras.”²⁴ I modern tid har flera textkritiker diskuterat detta ämne.²⁵ Bart Ehrmans mono-

²² Alfred E. Housman, ”The Application of Thought to Textual Criticism”, i *Proceedings of the Classical Association* 18 (1921), 67–84 (69), min översättning. Hendel, ”Epistemology”, 245–249, kritiserar Emanuel Tov för att gå för långt i att betona textkritikens subjektiva sida; jfr Emanuel Tov, ”The Relevance of Textual Theories for the Praxis of Textual Criticism”, i *A Teacher for All Generations: Essays in Honor of James C. VanderKam*, redigerad av Eric F. Mason et al. (JSJSup, 153; 2 vol.; Leiden: Brill, 2012), 1: 23–35.

²³ Jfr Bertil Albrektson, ”Difficilior Lectio Probabilior”—A Rule of Textual Criticism and Its Use in Old Testament Studies”, i *Remembering All the Way*, redigerad av Bertil Albrektson (OtSt, 21; Leiden: Brill, 1981), 5–18; Kurt Aland och Barbara Aland, *The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism* (övers. E. F. Rhodes; 2:a uppl.; Grand Rapids: Eerdmans, 1989), 280–281; Giorgio Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* (2:a uppl.; Florens, 1952), 122.

²⁴ Johann Jakob Wettstein, red., *Novum Testamentum Graecum* (2 vols.; Amsterdam: Dommerian, 1751–1752), 2: 864: *Inter duas variantes lectiones ea, quae magis orthodoxa videtur, non est protinus alteri praeferenda*. Kriteriet formulerades redan 1730 i hans *Prolegomena ad Novi Testamenti graeci editionem accuratissimam*, som återpublicerades i textutgåvan.

²⁵ Kenneth W. Clark, ”Textual Criticism and Doctrine”, i *Studia Paulina: In Honorem Johannis*

grafi, *The Orthodox Corruption of Scripture*, som ger talrika exempel på det Ehrman kallar "ortodox korruption" av skrivare har fått särskilt stort inflytande.²⁶ De flesta forskare är idag överens om att vissa teologiska och etiska problem fick skrivare att ibland förändra bibeltexten.²⁷ Åsikterna går däremot i sär när det gäller fenomenets utbredning.²⁸

I det följande ska jag fokusera specifikt på svåra texter i Gamla testamentet som relaterar till våld, specifikt gudomligt våld, som uppenbarligen orsakat anstöt hos skrivare, översättare och redaktörer. I vart och ett av dessa fall måste vi föredra den våldsammare texten som mer ursprunglig – *lectio vehementior potior* – då det är mer eller mindre uppenbart att senare tolkare försökt undanröja svårigheten, oftast genom något klargörande eller annan ändring som mjukar upp den hebreiska texten. Jag börjar med ett exempel i Dom 11:39–40, som också Andersson uppmärksammat, där domaren Jefta till synes offrar sin egen dotter för att hålla sin ed inför Gud. Därefter går jag vidare med 2 Sam 6:6–7 där det verkar som att Gud straffar Ussa för att han vidrört Guds ark av misstag. Till sist diskuterar jag Jes 53:4, 10, som gör Gud ansvarig för det fysiska våld som drabbar den lidande tjänaren.

de Zwaan, redigerad av J. N. Sevenster och W. C. van Unnik (Haarlem: De Erven F. Bohn, 1953), 52–65; idem, "The Theological Relevance of Textual Variation in Current Criticism of the Greek New Testament", *JBL* 85 (1966), 1–16; Eldon J. Epp, *The Theological Tendency of Codex Bezae Cantabrigiensis in Acts* (SNT-SMS, 3; Cambridge: Cambridge University Press, 1966); Howard Eshbaugh, "Textual Variants and Theology: A Study of the Galatian Text of Papyrus 46", *JSNT* 3 (1979), 60–72; Mikeal C. Parsons, "A Christological Tendency in P75", *JBL* 105 (1986), 463–479; Peter M. Head, "Christology and Textual Transmission: Reverential Alterations in the Synoptic Gospels", *NovT* 35 (1993), 105–129.

²⁶ Bart D. Ehrman, *The Orthodox Corruption of Scripture: The Effect of Early Christological Controversies on the Text of the New Testament* (2:a uppl.; Oxford: Oxford University Press, 2011).

²⁷ Kriteriet märks till exempel i redaktionsarbetet för United Bible Societies *Greek New Testament*. Se kommentarer till Luk 2:38; 11:4; 16:12; 24:51, 53; Apg 2:41; 5:32; 9:22; Rom 9:4 och 1 Pet 1:22 i Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament* (2:a uppl.; Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994).

²⁸ Tommy Wasserman, "Misquoting Manuscripts? The Orthodox Corruption of Scripture Revisited", i *The Making of Christianity: Conflicts, Contacts, and Constructions: Essays in Honor of Bengt Holmberg*, redigerad av Magnus Zetterholm and Samuel Byrskog (ConBNT, 47; Winona Lake, Eisenbrauns, 2012), 325–350.

DOMARBOKEN 11:39–40

Efter två månader kom hon [Jeftas dotter] tillbaka till sin far, och *han gjorde då med henne i enlighet med sitt löfte*. Hon hade inte haft någon man. Det blev sed i Israel att kvinnorna varje år går ut för att under fyra dagar besjunga gileaditen Jeftas dotter.²⁹

Detta textställe avslutar en episod i berättelsen om Jefta där han svär en ed som leder till en dödlig utgång – han har bundit sig vid ed att offra sin dotter. Den masoretiska texten konstaterar kort att Jefta ”gjorde *med henne* enligt sin ed” (min övers.). Uttalandet är i linje med den övergripande berättelsens knapphändiga stil. Texten lämnar knappast utrymme för tvivel att berättelsens Jefta höll sin ed och genomförde det drastiska offret, vilket i så fall skulle vara det enda mänskliga offret i Gamla testamentet som utförs av en israelit.

Greger Andersson har pekat på flera problem som denna text gett upphov till, för antika såväl som moderna läsare, inklusive det faktum att den står i konflikt med andra skriftställen som förbjuder människooffer (3 Mos 20:1–5; 5 Mos 12:31; 18:10; Ps 106:37; Jer 7:31; Hes 16:20–22) och att Guds befallning till Abraham att offra sin son (1 Mos 22), enligt berättaren bara var ett test och att ett djur i slutändan tog Isaks plats.³⁰ Andersson påpekar att Jeftas offer, som troligen är underordnat huvudtemat om edens oåterkallelighet, uppenbarligen orsakat stora svårigheter för de läsare som söker efter berättelsens ideologi och moral:

Furthermore, they [pre-critical scholars] seem to assume that the texts have an ideological message, and therefore struggle with the purpose and application of this narrative. In their interpretations, the tendency is to harmonize the text with the rest of the OT and to moderate its offensive content.³¹

²⁹ Min kursivering. Alla bibelcitat är från Bibel 2000, om inget annat anges.

³⁰ Andersson, *Book*, 92; jfr J. Cheryl Exum, *Tragedy and Biblical Narrative* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 60: ”But in Judges 11, God neither requires nor rejects human sacrifice. Silent transcendence, if not a form of hostile transcendence, clearly raises questions about divine benevolence”.

³¹ Andersson, *Book*, 93.

Vad gäller antika tolkare tar Andersson som exempel tillägget i den arameiska Targum Jonathan, efter ”det blev sed i Israel” i v. 39 – ett tillägg som ger berättelsen en ny innebörd i och med att Jeftas gärning fördöms och blir till varning för läsaren:

(And it became a decree in Israel) that no one may offer up his son or his daughter for a burnt offering, as Jephthah the Gileadite did, who did not ask Phinehas the priest. For if he had asked Phinehas the priest, he would have rescued her with a monetary consecration.³² (jfr 3 Mos 27:1–8)

Ett annat sätt att lösa eller tona ned svårigheten är att göra texten mer tvetydig i fråga om utgången. En del av LXX-traditionen, B-texten representerad av Codex Vaticanus, speglar den knapphändiga masoretiska texten: ”Han gjorde med henne enligt den ed han svurit” (gr. *epoiēsen en autē tēn euchēn autou hēn ēuxato*).³³ A-texten, representerad av Codex Alexandrinus, är däremot mindre explicit: ”Jefta höll den ed han svurit” (gr. *epetelesen Iephtae tēn euchēn autou hēn ēuxato*). Denna eufemistiska version lämnar en liten öppning att Jefta kanske i slutändan fann något annat sätt att hålla sin ed. Medeltida rabbiniska tolkare som bröderna Moses och David Kimhi ansåg till exempel att Jefta höll eden genom att dottern förbjöds giftermål och förblev jungfru och tjänarinna åt Herren i tabernaklet resten av livet.³⁴

Bland antika kristna författare ställer Theodoretos av Kyrrhos (c. 393–466 e.Kr.) frågor till Domarboken som han sedan besvarar. Den tjugonde lyder: ”Varför tillät Herren Jeftas offer av sin dotter?”. Theodoretos fördömer Jefta som dåraktig och refererar till skriftställen som för-

³² Hebreisk textutgåva med engelsk översättning i W. Smelik, *The Targum of Judges* (Leiden: Brill, 1995), 554–555. Denna tradition som pekar på möjligheten att Jeftas ed kunde lösas speglas även i en randglossa till Dom 12:7 i Codex Reuchlinianus 3 (Targum Jonathan), som Smelik, *Targum*, 557, antar kan vara samtida med den syn som uttrycks i 11:39. För andra rabbiniska traditioner som speglar olika lösningar på problemet med Jeftas ed, se Smelik, *Targum*, 556–557.

³³ Alfred Rahlfs identifierade och tryckte två texttraditioner av LXX i Domarboken som han tänkte sig gick tillbaka på två recensioner: En A-text som i huvudsak representeras av Codex Alexandrinus, och en B-text representerad av Codex Vaticanus.

³⁴ C. F. Keil och F. Delitzsch, *Biblical Commentary on the Old Testament: Joshua, Judges, Ruth* (övers. J. Martin; Grand Rapids: Eerdmans 1963), 388.

dömer människooffer (Ps 106:37; Jer 7:31; 39:35 [LXX]; Hes 16:20–22) och hävdar att Jeftas exempel skulle lära andra att vara försiktiga med sina eder.³⁵

För att summera måste vi föredra den masoretiska texten, som också speglas i LXXs B-text, som *lectio difficilior*, medan textvittnen som Codex Alexandrinus såväl som Targum Jonathan speglar olika strategier för att komma till rätta med en svår text som verkar ge gudomlig sanktion åt mänskligt våld.

ANDRA SAMUELSBOKEN 6:6–7

När de kom fram till Nakons tröskplats snavade oxarna, och Ussa sträckte ut handen och grep tag i Guds ark. *Då blev Herren vred på Ussa: Gud slog honom, och han föll död ner bredvid Guds ark.*

David hade i sammanhanget beslutat att hämta arken upp till Jerusalem på en nygjord vagn (2 Sam 6:3; 1 Krön 13:7) i stället för att låta leviterna bära den i bärstänger på sina axlar enligt Guds befallning. Leviterna fick dock inte vidröra det heliga föremålet; om de så gjorde skulle de dö (4 Mos 4:14–15; 1 Krön 15:11–15).³⁶ När nu de två bröderna Ussa och Achjo körde vagnen, eller gick bredvid den, verkar något oförutsett ha hänt så att oxarna snavade och Ussa verkar ha handlat reflexartat utan en tanke på att begå helgerån och fattade så tag i arken men slogs död ner av Gud.

Den masoretiska texten anger orsaken med hebreiskans *‘al-hashal*, en fras som möjligen är avledd från en arameisk term som betyder att ”begå fel”, eller från babyloniskans *shullu*, att ”behandla med förakt” (jfr NIV, som har ”because of his irreverent act”).³⁷ Den masoretiska textens svårig-

³⁵ Theodoret of Cyrus, *The Questions on the Octateuch* (red. John F. Petruccione [grekisk text] och Robert C. Hill [engelsk övers.]; 2 vol.; LEC; Washington: The Catholic University of America Press, 2007), 2: 343–347.

³⁶ Alexander Rofé, ”Midrashic Traits in 4Q51”, i *Archaeology of the Books of Samuel*, redigerad av P. Hugo och A. Schenker (Leiden: Brill, 2010), 75–88 (86), ser berättelsen i 1 Krön 15 som ”a midrashic interpretation [of the original account in 2 Sam 6] inspired by the Torah”.

³⁷ A. A. Anderson, *2 Samuel* (WBC, 11; Waco: Word Books, 1989), 103.

het speglas i en rad försök att tolka den eller att utesluta den helt (som i Bibel 2000).³⁸

Den talmudiska traktaten Soṭah 35 berättar om en dispyt mellan Rabbi Johanan och Rabbi Eleazar om den svåra frasen. Den förre förstod den som ”på grund av den felaktiga handlingen”, medan den senare drog slutsatsen att Ussa hade gått undan för att uträtta sina behov genom kopplingen till roten *shal*, ”försvinna undan”.³⁹ Fastän Rabbi Johanan ansåg att Ussa straffades till döden påpekade han samtidigt att Ussa skulle få del i den kommande världen, eftersom texten säger att han dog där ”med” arken, och eftersom arken varar för evigt skulle även Ussa få ingå i den kommande världen.

I Codex Alexandrinus och andra vittnen till LXX lyder texten i svensk översättning ”för sin oförsiktighet” (gr. *epi tē propeteia*; jfr NEB: ”for his rash act”).⁴⁰ Denna tolkning speglar Lukianos recension av texten, medan Aquilas recension lyder ”på grund av oförstånd” (gr. *epi tē eknoia*). Codex Vaticanus och andra textvittnen till LXX utelämnar frasen helt (jfr Bibel 2000).⁴¹

Den rekonstruerade dödahavstexten 4Q51 (4QSam^a) följer intressant nog den masoretiska texten i parallellen i 1 Krön 13:10: ”för att han hade sträckt ut handen mot arken” (hebr. *’asher-shalah yado ‘al-ha’aron*).⁴² P. Kyle McCarter tror, liksom de flesta kommentatorer,⁴³ att *‘al-hashal* i

³⁸ För en utförlig behandling av detta textproblem, se Robert Rezetko, *Source and Revision in the Narratives of David’s Transfer of the Ark: Text, Language, and Story in 2 Samuel 6 and 1 Chronicles 13, 15–16* (LHBOTS, 470; New York: T&T Clark, 2007), 126–141.

³⁹ BDB, s.v. 1 שָׁלַח.

⁴⁰ Följande handskrifter till LXX lyder *epi tē propeteia*: 19/b’, 52/e, 56/i, 82/o, 92/m, 93/e₂, 108/b, 127/c₂ (märkt med obelus), 158/g, 243/j^{me} (märkt med obelus), 247/x, 314/w, 376/c, 489/f.

⁴¹ Följande handskrifter till LXX utelämnar frasen: Vaticanus (B), Coislinianus (M), Venetus (N), 29/b₂, 55/h, 106/p, 107/d, 119/n, 120/q, 121/y, 130/s, 134/t, 243/j^{int}, 245/v, 370/l, 372/u, 509/a₂, 554/z, 707/a (Sinaiticus har en textlucka). Koptiska och etiopiska översättningar utelämnar också frasen.

⁴² F. M. Cross, et al., *Qumran Cave 4.XII: 1–2 Samuel* (DJD, XVII; Oxford: Clarendon, 2005), 127.

⁴³ P. Kyle McCarter Jr., *II Samuel: A New Translation with Introduction, Notes and Commentary* (AB, 9; Garden City: Doubleday, 1984), 165; jfr Robert P. Gordon, *I & II Samuel: A Commentary* (Exeter: Paternoster, 1986), 232. Förklaringen kan härledas till S. R. Driver, *Notes on the Hebrew Text*

2 Sam 6:7 är det som återstår av det längre tillägget i 1 Krön 13:10 och 4Q51. Faktum är att NRSV här valt detta konjektur: "because he reached out his hand to the ark".⁴⁴ Det är dock svårt att förstå hur den ovanliga frasen *'al-hashal* i den masoretiska texten i 2 Sam 6:7 skulle kunna uppstå ur den längre varianten i 1 Krön 13:10/4Q51. Som Robert Rezetko påpekar är det "omöjligt att den kortare läsarten enbart är resultatet av parablepsis, eftersom skillnaden mellan de bevarade versionerna går utöver än en enkel subtraktion".⁴⁵ Vidare är 4Q51 inte ett primärvittne till Samuelsböckerna utan mer att likna vid en *midrash* med inflytande från Krönikeböckerna.⁴⁶

Det finns ytterligare ett tillägg till 2 Sam 6:7 i Peshitta som kan översättas "för att han sträckte ut sin hand" – ett tillägg som troligen inte är en förkortning av det längre tillägget utan ett oberoende försök att tolka den masoretiska texten utifrån det som sägs tidigare i versen, att Ussa sträckte ut handen.⁴⁷ När Josefus återger händelsen i 2 Sam 6:6–7/1 Krön 13:10 klargör han orsaken ytterligare, "eftersom han [Ussa] rörde den utan att vara präst, lät Gud honom dö" (gr. *boti me on hierous hepsato tautes, apothanein epoiese, Ant. 7.81*).⁴⁸

Sammanfattningsvis har den ursprungliga texten i 2 Sam 6:6–7 troligen helt saknat förklaring till Ussas våldsamma död, så som i Bibel 2000 – det är den svåraste läsarten, representerad av en del av LXX-traditionen.⁴⁹ Den masoretiska texten med tillägget *'al-hashal* ("because of his irreverent

and the Topography of the Books of Samuel (Oxford: Clarendon, 1912), 268: "[I]t will hardly be deemed too venturesome to regard it as a mutilated fragment of the words cited from Chr ..."

⁴⁴ Detta tillägg har sedermera avlägsnats i NRSV^{ue} ("updated edition", 2021).

⁴⁵ Rezetko, *Source and Revision*, 132, min översättning.

⁴⁶ Rofé, "Midrashic Traits", 75–88 (särskilt 86–87). Rezetkos, *Source and Revision*, 130–131, tabell över vittnen till Samuels- och Krönikeböckerna är av denna anledning vilseledande.

⁴⁷ Så Craig Morrison, "The Relationship of the Peshitta Text of Second Samuel with the Peshitta Text of First Chronicles", *ArSt* 3/1 (2005), 66–67. Morrison, "Relationship", 81, drar slutsatsen att 2 Sam respektive 1 Krön i Peshitta speglar en hög grad av självständighet och influerade inte varandra i översättningsprocessen.

⁴⁸ Christopher T. Begg, "David's Transfer of the Ark", *BBR* 7 (1997), 18–19.

⁴⁹ Det är svårt att generellt utvärdera LXX-texten i Samuelsböckerna. Enligt Tov, *Textual Criticism*, 137, speglar delar av korpusen tidigare redaktionella stadier. Tillägget *enōpion tou theou* i slutet av 2 Sam 6:7 (LXX) verkar överflödigt.

act” enligt NIV) verkar vara det tidigaste försöket att förklara händelsen medan de flesta andra textvarianter i de två parallella traditionerna i 2 Sam och 1 Krön kan vara försök att tolka den masoretiska texten.⁵⁰

JESAJA 53:4B, 10A

^{4b} ... våra smärtor tog han på sig,
medan vi såg honom som hemsökt,
slagen av Gud och pinad.

^{10a} Det var Herrens vilja
att slå honom och låta honom lida.⁵¹

Dessa verser i vårt sista exempel är en del av ett längre avsnitt om Herrens tjänare (Jes 52:13–53:12) och här ska vi se hur översättaren till LXX ändrat texten på ett unikt sätt.⁵² Oavsett den övergripande debatten om huruvida LXX-Jesaja är ett försök av att aktualisera äldre profetior genom att applicera dem i samtiden råder inga tvivel om att översättaren, på det hela taget, tagit sig stora friheter med texten.⁵³ Vissa delar av översättningen är väldigt litterala (och några gånger obegripliga) medan andra delar speglar stor kreativitet i fråga om stil och teologi. David Baer ser översättningen som exempel på antik judisk bibeltolkning:

Mistakes and a not quite victorious struggle with the book’s difficult Hebrew appear to lie at the root of many of the LXX deviations. These coexist, however, with theological concerns and exegetical practice that pro-

⁵⁰ Rezetko, *Source and Revision*, 141, konkluderar: ”Ancient editors permitted the Uzzah episode to remain part of the Bible’s portrayal of Israel’s God, but not without their intervention. Modern scholars struggle to make sense of this narrative, as did medieval scholars and the ancients before them, but between us and them is the Bible’s canonical text, which we can no longer change, but which early transmitters of the traditions adjusted freely when it proved advantageous to do so.”

⁵¹ Här citerar jag Svenska Folkbibeln 2018 eftersom Bibel 2000 undviker vissa svårigheter i 53:10.

⁵² Jag refererar till översättaren i singular även om det kan röra sig om en grupp översättare.

⁵³ Ronald L. Troxel, *LXX-Isaiah as Translation and Interpretation: The Strategies of the Translator of the Septuagint of Isaiah* (JSJSup, 124; Leiden: Brill, 2008); David A. Baer, *When We All Go Home: Translation and Theology in LXX Isaiah 56–66* (JSOTSup, 318; Sheffield: Sheffield Academic, 2001), 15–16, påpekar att den frihet översättaren tar sig innebär inte att han åsidosätter sin *Vorlage*; ”On the contrary, his much-observed paraphrastic and even midrashic tendencies have almost entirely concealed from scholarly view a pronounced conservatism that binds him, first, to the immediate text of his own *Vorlage* ... and then to other biblical texts in Isaiah and elsewhere”.

duce a work that can only be fully appreciated when allowed *bona fide* status as ancient Jewish biblical interpretation.⁵⁴

De två verserna 53:4b och 10a speglar översättarens teologi då den i hög grad avviker från den masoretiska källtexten så att den undviker att göra Gud ansvarig för tjänarens lidanden.⁵⁵ I vers 4b säger den masoretiska texten att tjänaren sågs som "hemsökt, slagen av Gud och pinad" (hebr. *hashabnubu nagua' mukkeh 'elohim ume'unnah*). LXX säger däremot bara att tjänaren sågs vara "i trångmål, slagen och förtryckt" (gr. *en ponō kai en plēgē kai en kakōsei*). Här är Gud inte agenten i förhållande till tjänarens lidande utan förhåller sig snarare passiv.

Kontrasten blir ännu större i v. 10a där den masoretiska texten lyder *wayhwh hāfets dakke'o hebeli*, "Det var Herrens vilja att slå honom och låta honom lida", medan LXX säger *kai kyrios bouletai katharisa auton tēs plēgēs*, "Och Herren önskar rena honom från hans plåga".⁵⁶ Några kommentatorer har föreslagit att översättaren antingen blandat ihop *daleth* (ד) i *dakke'o* med *zayin* (ז) eftersom *zakah* betyder "att rena" eller att han influerats av den arameiska termen för ren, oskyldig *daka'*.⁵⁷ Jeremy Schipper pekar på att en sammanblandning är osannolik eftersom översättaren uppenbarligen kände igen *pual*-formen av samma verb i v. 5, *meduka*, men där valde översättaren *memalakistai*, "blev försvagad" snarare än "blev (blå)slagen".⁵⁸

⁵⁴ Baer, *Go Home*, 17; jfr Karen Jobes och Moisés Silva, *Invitation to the Septuagint* (Grand Rapids: Baker, 2000), 227, som karakteriserar översättningen som "a remarkable combination of creativity and confusion".

⁵⁵ Jfr Baer, *Go Home*, 18, som talar om följande tendens: "to ameliorate the source text's least circumspect statements about God".

⁵⁶ E. R. Ekblad, *Isaiah's Servant Poems According to the Septuagint: An Exegetical and Theological Study* (Leuven: Peeters, 1999), 242, påpekar att det fanns litterala grekiska motsvarigheter till det masoretiska verbet *daka* vilket speglas i Aquilas översättning som lyder "och Herren ville att sjukdomen skulle krossa honom" (gr. *kai kyrios eboulēthē epitripsai autou to arrōstēma*) och Symmachus har "Herren ville slå honom med sår" (Ekblad: "the Lord desired to beat him in the beating", gr. *kyrios ēthelēsen alōsai auton en tō traumatismō*).

⁵⁷ R. R. Ottley, *The Book of Isaiah According to the Septuagint* (2 vol.; Cambridge: Cambridge University Press, 1909), 2: 348; Isac L. Seeligmann, *The Septuagint Version of Isaiah and Cognate Studies* (FAT, 40; Tübingen: Mohr Siebeck, 2004), 50; Jobes och Silva, *Invitation*, 226.

⁵⁸ Jeremy Schipper, *Disability and Isaiah's Suffering Servant* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 69.

Vi har alltså sett hur LXX tydligt speglar ett annat teologiskt perspektiv än den förlaga som använts i ett par verser (Jes 53:4b, 10a) genom att översättaren medvetet undvikit tanken att Gud är ansvarig för det fysiska våld som drabbar tjänaren och betonar snarare att hans hjälp och helande i lidandet.⁵⁹ Det finns flera exempel på denna tendens i sammanhanget.⁶⁰

SLUTSATS

Vi har nu sett flera exempel ur Gamla testamentet och LXX som antyder att skrivare och översättare ställts inför och försökt lösa teologiska och etiska dilemman med våldsamma texter. Textvarianter och översättningar visar på så sätt hur den ursprungliga texten väckt frågor och initierat den pågående dialog som Greger Andersson menar utmärker bibeltexterna i dess mångfald.

Kan Jefta ha funnit ett annat sätt att fullfölja sin ed utan att döda sin dotter? Varför skulle det vara nödvändigt att hålla en sådan ed? Om han nu ändå offrade sin dotter skulle man med targumisten kunna se det som ett varnande exempel på en individ som gravt missförstått Guds vilja. Vad hände Ussa och varför slog Gud honom så att han föll död till marken? Skrivare, översättare och andra tolkare har här gjort en rad olika tillägg som antyder att orsaken var någon form av moraliskt tillkortakommande. Översättaren av Jes 53 till LXX verkar ha följt en annan strategi för att "tämja" texten i den hebreiska förlagan. I stället för att göra tillägg har han förändrat texten helt på sina ställen så att Gud inte längre är inblandad i

⁵⁹ Schipper, *Disability*, 68, betonar att bildspråket är kopplat till oförmåga (eng. "disability") här och på andra ställen i Jes 53 (LXX): "Rather than taking the servant's condition as a metaphor for sin, the LXX suggests that the servant undergoes a divine removal of disease when the Lord determines to cleanse him in v. 10".

⁶⁰ Jobes och Silva, *Invitation*, 223–224, pekar på flera möjliga exempel på denna tendens i det aktuella kapitlet. I v. 6 har den masoretiska texten *hipgi* – *bifill*formen av *paga*, att "orsaka fall", "låta (samman)drabba" (jfr NET: "the Lord caused the sin of all of us to attack him"), medan LXX har *paredoken*, "överlämnade (honom åt våra synder)". Slutligen ersätter översättaren frasen *nega lamo*, "ett slag åt honom" (det vill säga "han blev slagen") med *ēchthē eis thanaton*, "han fördes till döden", i v. 8.

något fysiskt våld mot tjänaren men snarare kommer till hans undsättning.

Dessa exempel visar hur läsare och tolkare genom historien har brottats med texten och ibland bjudit starkt motstånd. Vi som moderna läsare måste dock vara medvetna om att antika läsare ibland kan ha uppfattat svårigheter som vi har svårt att uppfatta idag och tvärtom. För att förstå textens utveckling över tid i textvarianter och översättning behöver vi alltså försöka förstå hur antika läsare kan ha uppfattat svårigheter i sin tid.

Detta för oss tillbaka till Lina Sandells psalm, som inledde denna studie. I Sandells samtid väckte ”modershjärta” som bild för Guds kärlek anstöt på många håll. När Carola Häggkvist i modern tid tolkade psalmen på sitt album ”Blott en dag” (1998) valde hon däremot att ta tillbaka den ursprungliga formuleringen ”modershjärta”, som troligen uppfattas som övervägande positiv i dagens samhälle.

Jag vill till sist understryka Housmans poäng att varje textproblem måste betraktas som potentiellt unikt. Det kriterium jag diskuterat, att föredra den våldsammare läsarten som ursprunglig, kan inte appliceras på ett mekaniskt sätt. Det kan finnas andra specifika faktorer som bättre förklarar en textvariant i ett visst ställe i texten.